

הקדמה

תפקידו החשוב ביותר של עם ישראל הוא מסירת התורה והעברתה מדור לדור, תפקיד הדורש השקעה עצומה בחינוך. ללא חינוך אי אפשר להעביר את הלפיד. אך מהו חינוך, מה מהותו ומה הגדרתו?

הנה דברי רש"י בביאור המילה "חינוך":

א'. מהו חינוך

וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות וירדף עד דן קש"י: חניכיו – הוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה, וכן (משלי כג) חנוך לנער, (במדבר ז) חנוכה המזבח, (תהלים ל) חנוכה הביתו.

בראשית פי"ד, יד

לפי פירוש רש"י, חינוכו של אדם – הוא הכנתו למילוי תפקידו בחיים – כבן אדם וכיהודי. כדי למלא את ייעודו, בן ישראל זקוק למספר כלים:

- צריך לרכוש את הידע (הן בתורה והן בענייני החול), הנצרך לחיי תורה ומצוות.
- צריך לפתח מיומנויות חיוניות.
- ובעיקר, ליצור את המוטיבציה למילוי ייעודו.

המאמץ הגדול להכין את הדורות הבאים לתפקידם כיהודים, מתנהל על רקע מאבקים קשים, שעם ישראל הוצרך לנהל עם הסביבה שלא בטובתו.

ב'. מפני שיחד אותנו הבורא במצותיו קנאונו עובדי ע"ז וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו איבה

דעו, שזאת היא תורת ה' האמתית שנתנה לנו על ידי אדון כל הנביאים הראשונים והאחרונים, שבתורה הזאת הבדילנו הבורא משאר בני העולם, שנאמר (דברים י' ט"ו): "רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים כיום הזה", ואין זה לפי שהיינו ראויים לכך, אלא בחסדו של בורא טובו שהתחסד אלינו והטיב לנו בשביל שקדמו לאבותינו מעשים טובים בידיעת הבורא ובעבודתו, שנאמר (דברים ז' ז'): "לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם", ומפני שיחד אותנו הבורא במצותיו ובחוקותיו, והתבארה מעלתנו על זולתנו בכללותו ובמשפטיו, שנאמר (דברים ד' ח'): "ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים", קנאונו עובדי עבודה זרה כלם על דתנו קנאה גדולה, וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו שטנה ואיבה, ורצונם להלחם בה' ולעשות מריבה עמו, ואלהים הוא ומי ירב לו? ואין לך זמן מאז שנתנה לנו תורה זו עד זמננו זה, שכל מלך עובד עבודה זרה גובר או מכריח או מתגבר או אונס, שאין תחלת כוונתו ודעתו לסתור תורתנו ולהפך דתנו באונס בנצחון ובחרב, כמו עמלק, וסיסרא, וסנחריב, ונבוכדנצר, וטיטוס, ואדריונוס והרבה כיוצא בהם - זהו הנוע האחד משני הנועים שהתכוננו בו לנצח החפץ האלהי.

אבל הנוע השני - הם המחודדים משאר המלכיות והחכמים מיתר הלשונות, כמו האדומים, והפרסיים והיוונים, שאלו כמו כן שמו כונתם לסתור דתנו ולהפך תורתנו בטענות שטוענים אליה ובקושיות שמחברים, ומגמתם בכל זה להפך התורה ולמחות עקבותיה בחבוריהם, כמו שהתכוננו האנסים במלחמותיהם. וזה לא יצלח ולא זה, שהקדוש ברוך הוא בשר אותנו על ידי ישעיהו, שכל אנס או נצחן שיתכון לסתור תורתנו ולבטל דתנו בכלי זיין ישבר הבורא כלי מלחמתו ולא יצליחו. וזה על דרך משל, כלומר שעצתו לא תשלם לעולם. וכמו כן כל טוען

¹ וכ"כ גם במצודת ציון (משלי כב): "חנוך - הוא ענין התחלה לדבר שעתיד לעמוד בו כמו ולא חנוכו" (דברים כ').

שיתכון לבטל מה שבידינו, יצא מחויב מן הדין בטענתו ויבטל אותה ולא תתקיים, כמו שנאמר (ישעיהו נ"ד י"ז): "כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מאתי נאם ה'".

רמב"ם באיגרת תימן

ובכן, "אין לך זמן מאז שנתנה לנו תורה זו עד זמננו זה", שלא היה עם ישראל צריך להתמודד עם שני אתגרים הגדולים:

- נסיונות של שלטונות למיניהם **לבטל את התורה בכח הזרוע** או ע"י חוקים מפלים ולחץ כלכלי
- **השקפות זרות** ומנוגדות לתורה, המאיימות "לסתור דתנו ולהפר תורתנו בטענות שטוענים אליה ובקושיות שמחברים".

להתמודדות עם האתגר הראשון נדרשים כח עמידה, מידה רבה של עקשנות וקשיות עורף, נכונות לחיות בעוני ומחסור, לסבול לעג והתנכלויות, ולפעמים נדרשת גם מסירות נפש כפשוטה. ומעל הכל יש צורך באמונה ברורה, כזאת שמבטא אותה הרמב"ם שם באיגרת תימן "ויש עלינו לשמוח במה שנסבל ונשא מן הצרות ואבדת הממון והגלות והפסד עניינינו, שכל זה לתפארת היא לנו לנגד בוראנו וכבוד גדול, וכל מה שיפול ממנו בענין הזה הוא חשוב כקרוב כליל על גבי המזבח, ויאמר לנו על זה (שמות ל"ב כ"ט): "מלאו ידכם היום לה' ולתת עליכם היום ברכה".

אך האתגר השני מסוכן יותר לקיום היהדות. הסכנה האמיתי אינה בוויכוחים עם עובדי עבודה זרה וכופרים למיניהם (אם כי לא חסרו גם וויכוחים פומביים עם הנוצרים בימי ביניים). הסכנה הגדולה היא האפשרות שבני ישראל **יתפתו** וילכו אחרי תאוריות נוצצות והשקפות אופנתיות ויעזבו את **התורה**, כמו שקרה לחלקים גדולים בעם בתקופת ההשכלה. וסכנה עוד יותר גדולה היא חדירת מושגים והשקפות זרות אל תוך החברה היהודית ו**סילוף התורה** בכל מה שנוגע להלכות דעות וחובות הלבבות. במקרה כזה, בני ישראל לא יעזבו את התורה, אבל התורה שבידם תהיה מוחלפת ח"ו, ואת אותה התורה המזויפת ימשיכו לשמור במסירות נפש.

סכנה זו הפכה למוחשית יותר, מאז גלה עם ישראל מארצו והתחיל את נדודיו בנכר. ברור שאנשים שבאים להשתכן בארץ חדשה, לא חייבים להתבולל בה, אבל באופן טבעי תחילה הם קולטים את השפה המדוברת ויחד עם השפה נקלטים גם מושגים מסוימים שמבטאים השקפות וערכים של ילידי הארץ.² בשלב השני, קולטים התושבים החדשים את אורח החיים של ילידים ובאופן חלקי גם תרבותם. כך קרה גם לעם ישראל באלפיים שנות גלותו, למרות שהתורה מזהירה על כך:

ג'. איסור להתדמות לגוים

כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו ובחקתיהם לא תלכו:

רש"י: וחקתיהם לא תלכו – מה הניח הכתוב שלא למכר, אלא אלו נמוסות שלא, דברים החקוקין להם, כגון טרטיאות ואקטילאות.

ויקרא פרק יח, ג

ד'. "יהיה הישראל מובדל מהן"

אין הולכין בחקות העובדי כוכבים ולא מדמין להן לא במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן שנאמר ולא תלכו בחקות הגוים, ונאמר ובחקותיהם לא תלכו, ונאמר השמר לך פן תנקש אחריהם, הכל בענין אחד הוא מזהיר שלא ידמה להן, אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו, וכן הוא אומר ואבדיל אתכם מן העמים,

² רש"י הירש על זיהוי היהדות כדת.

לא ילבש במלבוש, המיוחד להן, ולא יגדל ציצית ראשו כמו ציצית ראשם, ולא יגלח מן הצדדין ויניח השער באמצע כמו שהן עושין וזה הנקרא בלורית, ולא יגלח השער מכנגד פניו מאזן לאזן ויניח הפרע מלאחריו כדרך שעושין הן, ולא יבנה מקומות כבנין היכלות של עכו"ם כדי שיכנסו בהן רבים כמו שהן עושין, וכל העושה אחת מאלו וכיוצא בהן לוקה.

רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק יא הלכה א

א"כ, אסור להידמות לנכרים לא רק בדברים שיש בהם משרשי עבודה זרה, אלא גם בדברים שאין בהם משרשי עבודה זרה, אלא שהם מיוחדים לאומות.

למרות כל המאמצים האדירים שעם ישראל עשה כדי להבדל מן העמים ולא להדמות להם, אי אפשר היה לחסום את צנורות ההשפעה באופן הרמטי, ואכן קהילות ישראל בכל מקום, על כרחם הושפעו מאורח חייהם ותרבותם של אנשי המקום. מספיק להתבונן בהבדלים בין העדות השונות החיות היום בישראל, כדי להבחין בהשפעות של המקום, ממנו עלו לארץ.³

בגלל הסכנה הגדולה של חדירת רעיונות זרים והשקפות המנוגדות לתורה, לתוך הגטו היהודי, נאלצו גדולי ישראל בכל הזמנים לעמוד על המשמר ולגלות ערנות. לא די היה בדיבורים על "פך שמן הטהור", לפעמים היה הכרח להלחם מלחמות השם נגד השפעות זרות⁴, ללבן את עקרי האמונה והלכות דעות כדי להבחין בין הכשר לבוא בקהל לבין הפסול, ולהזהיר את הלומדים מטעויות באמונות ודעות. הליבון הזה הביא להופעתם של ספרים בהלכות דעות, החל מספרו של רב סעדיה גאון "האמונות והדעות", וכלה בהגות של מחברים בני זמנינו. כך נוצר תחום חדש בספרות התורנית: "מחשבת ישראל".

כדי להלחם, צריך להכיר את האויב. אין ברירה: מוכרחים לדעת מה בדיוק טוענים הכופרים והמסלפים – ולא כדי להשיב להם על דרך "דע מה שתשיב לאפיקורוס" אלא לצורך הסברה פנימה, כדי לבער את הסילופים מכרם בית ישראל. כאשר אנשים מתפתים ללכת אחרי הוגי דעות זרים, חייבים להסביר להם, איפה בדיוק דעותיהם נוטים מדברי תורה, ולא תעזור כאן שיטה של הדבקות תוויות גנאי בנוסח המוכר: "אה, הם משכילים" וכדו'. כמובן, חשוב גם לא לזלזל באויב ("שטויות שלהם"), שהרי זו הסיבה של כשלונות רבים במלחמות. יש להתייחס אליו בכובד ראש ולהתכונן היטב כדי להדוף התקפותיו.

מצד אחד, כדי להתכונן, יש ללמוד מהנסיון של הדורות הקודמים. כתוב בשיר השירים (פ"א, ח'): "אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים", ופרש"י שם: "אם לא תדעי לך כנסייתו ועדתי היפה בנשים בשאר אומות איכה תרעי ותנצלי מיד המציקים לך להיות ביניהם ולא יאבדו בניך התבונני בדרכי אבותיך הראשונים שקבלו תורתו ושמו משמרתו ומצותי ולכי בדרכיהם". אך מצד שני, יש לשים לב להבדלים בין הנסיונות בהם עמדו אבותינו ובין הנסיונות של היום.

ידוע ומפורסם המעשה בחזון איש שבאו לפניו קנאי ירושלים וביקשוהו לפרסם איסור על לימוד השפה העברית, בהסתמך על חרם הקדמונים. הוא סיפר להם משל: "פעם היה מצביא בא בימים, שבנעוריו היה מנצח על מהלך המלחמה בגזרת קרב מסוימת, שם היתה חזית האש המרכזית, וינחל ניצחון גדול. והנה חלפו הרבה שנים, הגבולות הועתקו ממקומם, המבצרים הישנים התפוררו ובמקומם נבנו מעוזים חדשים. שוב פרצה מלחמה – ואותו גנרל ישיש גויס לצבא בגלל המצב החמור של מדינתו. והנה הוא מגיע לחזית ורואה סוללות תותחים שיוורים לכיוון מזרח. "מה קורה כאן, - צועק הגנרל, - זו בגידה, למה הם יורים למזרח, כאשר כוחות האויב אמורים להיות במערב!"

³ יש לא מעט ירושלמים במאה שערים שמאמינים באמונה שלימה שאודות להתבדלותם לא הושפעו כלל מהחברה במדינת ישראל. אך מה לעשות, הם מדברים עברית (בנוסף לאידיש), אכלים פיתה עם חומס (ולא גולאש ההונגרי, ועל טייגלעך אפילו לא שמעו), והתנהגותם קרובה יותר להתנהגות הצברים המחוספסים, מאשר להתנהגות יוצאי אירופה.

⁴ במלחמות לפעמים יש גם נפגעים מ"אש ידידותית" (פגיעה בעמיתים עקב טעות בזיהוי). כך קרה כמה פעמים בתולדות ישראל, כאשר הזהירות המופלגת של כמה גדולים וחששם מהשפעות מזיקות, הביאו לתוצאות עגומות, כגון "פולמוס מורה הנבוכים" הנודע (עליו נדבר באריכות בפרק ה'), או רדיפה נגד הרמח"ל. אבל "במלחמה כמו במלחמה", אי אפשר להמנע גם מפגיעה בחפים מפשע, אפשר רק לשאוף למעט ככל האפשר תופעות כאלה.

"אדוני המפקד, - עונה לו ראש לשכתו, - במלחמה שאתה ניצחת, האויב באמת בא ממערב, אבל עכשיו יש מלחמה חדשה ואויב חדש בא ממזרח!"

מי שהכיר את האויב שנלחם בנו בדור הקודם ומתכוון גם עכשיו להלחם בו, עלול לגלות יום אחד שהאויב התחלף, והיום יש לו נשק חדש, ובמערך ההגנה שלנו קיימות נקודות תורפה חדשות ומסוכנות מבעבר – אבל ייתכן שיהיה מאוחר מדי. האויב יתקוף מכיוון הכי לא צפוי ובנקודת תורפה הכי לא מוגנת...

לצערנו, הסיפור עם גנרלים שנלחמים את המלחמה הקודמת, חוזר על עצמו פעם אחר פעם. עד היום נכתבים ספרים ומאמרים לרוב, על אתגרי היהדות "**בעידן המודרני**", כאשר מחבריהם לא שמים לב לכך שהעידן המודרני הסתיים לכל המאוחר בשנת 1968, ומאז החל להתבסס בעולם המערבי העידן ה**פוסטמודרני**, אשר הפך לעובדה מוגמרת בשנות התשעים של המאה הקודמת.

והענין הוא לא בשינוי השם. חז"ל אומרים (הוריות י ע"א): "כוכב אחד לשבעים שנה עולה ומתעה את הספנים", ופרשו יודעי ח"ן שלפחות פעם בשבעים שנה עולה יצר חדש ומתעה את הבריות. כל תקופה והיצר המיוחד משלה. בכל דור ודור עומדים עלינו אויבים חדשים. רצונם אינו חדש: "ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו", וגם מגמתם לא משתנית, היא היתה ונשארה "להפר התורה ולמחות עקבותיה" כדברי הרמב"ם, אבל כלים משתנים מדור לדור. וכך גם היום: האתגרים של התקופה ה**פוסטמודרנית** שונים מאלו של ה**עידן המודרני**, כיון שההשקפה הפוסטמודרניסטית בנויה על שלילה המוחלטת של הערכים המודרניים. לכן חשוב להכיר את האתגרים החדשים ולהערך למלחמה החדשה שעומדת לפתחינו בעידן הפוסטמודרני.

לפני שניגש לניתוח התקופה בה אנו חיים, נערוך סקירה היסטורית של התמודדות היהדות מול אתגרים שונים, במשך אלפי שנות קיומה. מסקירה זו, בין היתר, ניתן להפיק לקחים לעתיד ולראות בהתגשמות הנבואה של ישעיהו: "כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מאתי נאם ה'".